

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра педагогіки

Шульга Сергій Володимирович

**ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У
ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ США**

Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник
_____ М. А. Бойченко
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
« ____ » _____ 2021 року

Виконавець
_____ С. В. Шульга
« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ США	8
1.1. Громадянське виховання як предмет порівняльно-педагогічних досліджень.....	8
1.2. Виховний потенціал закладів позашкільної освіти США для громадянського виховання старшокласників.....	13
1.3. Нормативні засади громадянського виховання старшокласників в закладах позашкільної освіти США.....	23
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ США	31
2.1. Змістово-процесуальні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США	31
2.2. Організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США	37
2.3. Можливості використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти.....	46
Висновки до розділу 2.....	48
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах пріоритетним напрямом діяльності закладів освіти є виховання нового покоління громадян – інноваторів, патріотів своєї країни, зі сформованою громадянською свідомістю та громадянськими цінностями, готовими діяти на користь своєї держави. У зв'язку з цим актуалізається питання об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін (загальноосвітніх шкіл, закладів позашкільної освіти, громадських організацій, місцевої громади, батьків учнів та ін.) у справі громадянського виховання учнівської молоді. Показовим у цьому контексті є досвід розвинених зарубіжних країн, насамперед США, де організована співпраця означених стейкхолдерів у справі громадянського виховання учнівської молоді.

Актуальність досліджуваної проблеми посилюється й тим фактом, що необхідність виховання нового покоління громадян зі сформованою громадянською позицією задекларована в низці державних документів, а саме: Законах України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про позашкільну освіту» (2000, в редакції від 2021), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016), «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018) та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми громадянського виховання дітей та молоді в Україні та світі досліджували такі науковці, як О. Бажановська, Є. Барилко, Я. Бельмаз, І. Бех, О. Биковська, Р. Вендеровська, П. Вербицька, Д. Гришук, Н. Дерев'янка, Л. Довгань, О. Єгорова, В. Жуковський, І. Задорожнюк, Є. Захарова, П. Ігнатенко, У. Кецик, Л. Корінна, О. Кошоп, Н. Лавриченко, Т. Ліхневська, Л. Момотюк, Ю. Олексін, О. Пометун, В. Поплужний, О. Рацул, Л. Рехтета, М. Рудь, М. Сметанський, І. Сопівник, М. Чепіль та ін.

Як слушно зауважують дослідники, громадянське виховання дітей та молоді є важливим напрямом роботи закладів освіти всіх рівнів. Актуальність дослідження проблеми громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США посилюється загостренням низки суперечностей, між:

- запитом суспільства щодо виховання активного й відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією і готовністю до виконання громадянських обов'язків та недосконалістю наукового підґрунтя для розвитку означених якостей;
- підвищенням уваги до якості громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти й недостатньою розробленістю її змістово-процесуальних та організаційно-методичних засад;
- сучасними вимогами до оновлення змісту й організації громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти та браком пропозицій щодо обґрунтованих інновацій у означеній сфері.

Отже, актуальність означеної проблеми, недостатній рівень її розробленості й необхідність розв'язання окреслених суперечностей зумовили вибір теми магістерської роботи: **«Громадянське виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США»**.

Мета дослідження — з'ясувати теоретичні, нормативні, змістово-процесуальні та організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати сутність громадянського виховання й виховний потенціал закладів позашкільної освіти США для організації означеного процесу;
- 2) висвітлити нормативні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США;

3) окреслити змістово-процесуальні й організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США;

4) визначити можливості використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти.

Об'єкт дослідження – громадянське виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США.

Предмет дослідження – теоретичні, нормативні, змістово-процесуальні й організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США.

Для досягнення означеної мети й вирішення поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**, а саме: *теоретичних*: аналіз, порівняння й систематизація поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних учених на різні аспекти проблеми громадянського виховання, аналіз науково-педагогічної літератури – задля виявлення стану розробленості проблеми; метод термінологічного аналізу – для окреслення поняттєво-термінологічного інструментарію дослідження; структурно-логічний метод дав змогу виявити виховний потенціал закладів позашкільної освіти США для громадянського виховання старшокласників, схарактеризувати нормативні, змістово-процесуальні й організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США; *емпіричні*: електронне листування з педагогами закладів позашкільної освіти США з метою уточнення та верифікації отриманих даних; метод екстраполяції – для визначення можливостей використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у цілісному аналізі теоретичних, нормативних, змістово-процесуальних та організаційно-методичних засад громадянського виховання старшокласників

у закладах позашкільної освіти США; уточненні сутності поняття «громадянське виховання» у науково-педагогічній літературі; виявленні виховного потенціалу позашкільної освіти США для громадянського виховання старшокласників; визначенні можливостей використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні положення та рекомендації щодо використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти можуть бути використані у процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін, написання посібників та методичних рекомендацій; учителями закладів загальної середньої освіти та керівниками гуртків закладів позашкільної освіти у практичній діяльності; магістрантами під час написання кваліфікаційних робіт.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (50 найменувань). Основний зміст магістерської роботи викладено на 53 сторінках. Загальний обсяг роботи – 59 сторінок.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження доповідалися на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2021, 20-21 квітня), «Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи» (Суми, 2021, 19-20 травня), «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2021, 16-17 листопада) та висвітлено в таких публікаціях автора:

1. Шульга С. (2021). Формування громадянської компетентності старшокласників у закладах позашкільної освіти: досвід США. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 листопада 2021 року, м. Суми)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

2. Шuльга С. (2021). Служіння громаді як напрям громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США. *Наукові пошуки: зб. наук. пр. молодих учених, Вип. 19*, 40-44.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ США

1.1. Громадянське виховання як предмет порівняльно-педагогічних досліджень

Питання громадянського виховання у США вже протягом майже двох десятиліть перебуває в полі наукового пошуку українських дослідників-компаративістів, які зосереджують увагу на різних аспектах досліджуваного феномену. Проблемі громадянського виховання дітей та молоді в Сполучених Штатах присвячено низку дисертаційних досліджень, монографій та наукових статей вітчизняних учених.

Зокрема, у дисертаційному дослідженні Т. Ліхневської здійснено узагальнення теоретичних та практичних аспектів громадянського виховання учнівської молоді США. Цікавою в даному контексті є запропонована авторкою періодизація громадянського виховання, що охоплює низку етапів, а саме:

- перший етап (поч. XIX ст.) – ранній період зародження громадянської освіти, упродовж якого її вагомими суб'єктами виступали місцеві громади. Чільне місце в курикулумі посідали такі дисципліни, як релігійне виховання та історія. Значна увага приділялася вивченню документів загальнонаціонального (федерального) рівня, зокрема Конституція, Декларація Незалежності, Білль про права;
- другий етап (кін. XIX ст. – поч. XX ст.) – період становлення громадянського виховання – характеризувався змінами в соціальному складі країни, насамперед, за рахунок збільшення кількості та складу іммігрантів. Релігійним організаціям було заборонено справляти вплив на громадянське виховання. Відповідно, провідну роль у громадянському вихованні отримала нова навчальна дисципліна

«Соціальні студії». У межах даної дисципліни значну увагу було приділено вивченню державної символіки й історії. Початок ХХ ст. ознаменувався зміцненням позицій громадянського виховання. У державних документах уперше було чітко сформульовано мету закладів загальної середньої освіти щодо здійснення громадянського виховання, при цьому на вчителя покладалася важлива місія – навчити дитину усвідомлювати власну роль у становленні та розвитку держави;

- третій етап (др. пол. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) – період активного розвитку педагогічних концепцій. Саме в цей період зароджуються ідеї креативного навчання, розвиваються положення соціального «реконструктивізму», формуються концепції «виховання задля виживання», «виховання в діяльності», «виховання у спільноті справедливості», обґрунтовуються теорії «гуманістичної освіти», «антиавторитарного виховання», «самореалізації особистості», «індивідуалізації процесу навчання», «альтернативної школи» тощо. Значного поширення набуває модель неінституціалізованого навчання (Ліхневська, 2009).

Т. Ліхневська теоретично довела, що громадянське виховання учнівської молоді в Сполучених Штатах включає низку компонентів, а саме: громадянські знання, громадянські навички та громадянська позиція.

Авторка наголошує, що громадянські знання в науковому дискурсі США охоплюють такі складові, як інформаційна компетентність (загальні відомості про державний устрій країни, громадянське життя тощо); знання основ американської політичної системи; уявлення про критерії оцінки діяльності уряду; розуміння особливостей міжнародної діяльності країни; усвідомлення ролі громадянина у зміцненні демократії (Ліхневська, 2009).

Серед громадянських навичок Т. Ліхневська розрізняє інтелектуальні та практичні, що уможливають ефективний вплив громадянина на життя суспільства й політичні процеси в ньому.

Відповідно, третій компонент громадянської вихованості – громадянську позицію – авторка характеризує як високий рівень критичного мислення й безперервний розвиток інтелекту. При цьому найпотужнішими шляхами самоактуалізації виступають пізнання та розуміння, які в сукупності утворюють громадянську позицію (Ліхневська, 2009).

Є. Захарова наголошує, що концептуальними засадами громадянського виховання в Сполучених Штатах виступають:

- відсутність жорсткої регламентації змісту та форм громадянського виховання з боку ліберально-демократичної держави;
- надання закладам освіти, у тому числі й позашкільної, права вибору оптимальних шляхів організації громадянського виховання;
- залучення широкої громадськості (державні та громадські організації чи установи, незалежні експерти, заклади освіти) до розроблення стандартів, навчальних планів і програм із громадянського виховання;
- надання закладам освіти широкої автономії й місцевого фінансування для організації громадянського виховання;
- гуманізація громадянського виховання (Захарова, 2012).

Г. Фінін розглядає громадянське виховання старшокласників у США в аспекті громадянської соціалізації особистості, під якою розуміє участь старшокласників у проєктах служіння місцевій громаді й суспільству в цілому. Участь учнівської молоді в різноманітних заходах шкільного та позашкільного рівня та членство в громадських організаціях дозволяють розкрити їхній потенціал, ознайомитися з власними обов'язками й отримати знання про відповідальність перед місцевою громадою та суспільством (Фінін, 2012).

Д. Грищук визначає суперечності, що супроводжують реалізацію процесу громадянського виховання української учнівської молоді, що можуть бути розв'язані за допомогою впровадження позитивного досвіду США, зокрема між:

- укоріненими штучними методами й підходами до громадянського виховання та намаганням сучасної учнівської молоді

самоідентифікуватися, сформувані власну думку щодо різних аспектів громадянської, правової та політичної діяльності в суспільстві;

- нагальною потребою у фасилітації процесу становлення молоді людини як громадянина своєї держави та недосконалістю теоретико-методологічних засад громадянського виховання, недостатніс рівнем готовності системи освіти на «місцях» (Грищук, 2011, с. 175-176).

Характеризуючи сучасне американське суспільство, дослідник наголошує, що в сучасних умовах актуалізуються питання залучення учнівської молоді до суспільного життя, відбувається формування її громадянської позиції стосовно розвитку моральних цінностей. Засобом підвищення рівня усвідомленості громадянами країни своїх прав та обов'язків автор вважає громадянське виховання, виокремлюючи серед складових означеного феномену: знання прав людини, здатність до критичного мислення, сформовані моральні цінності та навички демократичної культури (Грищук, 2011, с. 176).

У свою чергу, О. Єгорова висловлює думку, що в сучасних умовах громадянське виховання в США спрямоване на виховання не лише активних, свідомих і відповідальних громадян, але й формування соціальних компетентностей здобувачів освіти і їх активну участь у громадському житті, розвиток критичного мислення, навичок вести дискусії, переговори, організовувати співробітництво, ухвалювати рішення, здатності до налагодження взаємодії з представниками влади, однолітками, батьками, громадою, медіа (Єгорова, 2017).

Авторка наголошує, що протягом усієї генези позашкільної освіти Сполучених Штатів проблема громадянського виховання посідала важливе місце, а тому пропонує використовувати прогресивний американський досвід позашкільної освіти в практиці українського шкільництва та позашкілля, адже в умовах перевантаженості навчальної програми вітчизняних закладів загальної середньої освіти наші позашкільні заклади можуть стати потужними суб'єктами громадянського виховання.

Л. Пономаренко у своїй науковій розвідці «Ментальність, ядерні цінності та філософія освіти в Україні і США» зауважує, що місією позашкілля є продовження процесу громадянського виховання, розпочатого школою, адже демократії треба вчитися і здійснювати таке навчання слід у школі, оскільки саме школа об'єднує дітей, батьків, педагогів, залучає учнів до позашкільної діяльності зокрема й через участь у клубах і асоціаціях (Пономаренко, 2005, 142-148).

Є. Барилко та С. Барилко в статті «Виховання патріотизму в американських школярів у позашкільній діяльності» (2012) зосереджують увагу на питанні патріотичного виховання старшокласників у Сполучених Штатах як складової громадянського виховання. Учені звертаються до таких аспектів, як зміст, форми, методи та технології виховання патріотизму в учнів старших середніх шкіл США в позакласній роботі, а також діяльності закладів позашкільної освіти.

За допомогою аналізу численних наукових праць та державних нормативних документів дослідники виявили, що педагогічні працівники в США приділяють центральну увагу громадянському вихованню учнівської молоді в закладах позашкільної освіти як ланки, що забезпечує безперервність означеного процесу. Серед закладів позашкільної освіти, які займаються громадянським та патріотичним вихованням учнівської молоді старшого шкільного віку, Є. Барилко та С. Барилко виокремлюють молодіжні організації, музеї, бібліотеки, національні парки, інші державні та громадські організації й установи місцевого та штатного та федерального рівнів. У США функціонують численні громадські патріотичні організації, які залучають дітей та учнівську молодь. Переважна більшість таких організацій репрезентована філіями в закладах загальної середньої освіти США, насамперед старших середніх школах. У таких закладах громадянське та патріотичне виховання входять до складу шкільних програм, що передбачають взаємодію зі шкільними вчителями. Окреслені авторами організації реалізують низку заходів громадянсько-патріотичного спрямування: вшанування пам'яті видатних

американців або відзначення історичних подій, догляд за окремими об'єктами-пам'ятками архітектури, природи тощо в межах своєї громади, збір коштів на утримання таких об'єктів, участь у проведенні акцій, спрямованих на підтримку ветеранів миротворчих кампаній, людей похилого віку та людей із особливими потребами/обмеженими можливостями, а також людей, які опинилися в складній ситуації (Барилко та Барилко, 2012).

Отже, аналіз праць українських дослідників-американістів дозволив зробити висновок, що на початку 2000 – 2010 рр. автори привертали значну увагу громадянському вихованню учнівської молоді в США. Деякі автори в своїх розвідках торкалися питання громадянського виховання американських учнів у закладах позашкільної освіти, однак цілісного аналізу теоретичних, нормативних, змістово-процесуальних та методичних заходів громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США на сучасному етапі розвитку американського суспільства поки що здійснено не було, що й зумовило доцільність даної роботи.

1.2. Виховний потенціал закладів позашкільної освіти США для громадянського виховання старшокласників

Висвітлення виховного потенціалу закладів позашкільної освіти США для громадянського виховання старшокласників потребує, насамперед, з'ясування таких ключових понять дослідження, як «позашкільна освіта» та «заклад позашкільної освіти». Аналіз наукових праць американських учених та нормативних документів у галузі позашкільної освіти засвідчив, що в американському науковому просторі на позначення феномену позашкільної освіти вживаються різні терміни. О. Єгорова та О. Биковська пояснюють означений факт наявністю різноманітних підходів до організації позашкільної освіти, полікультурним характером освіти, великими масштабами країни, децентралізованим характером управління освітою,

реформаційними процесами в освітній сфері США (Єгорова та Биковська, 2017).

Зауважимо, що в американському науковому дискурсі використовуються такі терміни на позашкільної освіти як педагогічного феномену:

- «післяшкільна освіта» (after-school education);
- «освіта поза межами школи», «освіта поза шкільним часом» (out-of-school time – OST);
- «позашкільна програма» (after-school program – ASP, OST program) тощо.

Найбільш поширеним є такий американський термін, як «after-school education», однак, у сучасних умовах усе частіше застосовується термін «out-of-school time». Означений термін було введено до наукового обігу Л. Резнік, яка трактує його як «додаткові можливості для учнів щодо отримання освітніх послуг як у межах залучення до певної програми, так і без участі у програмі, що надаються поза стінами школи з метою усунення труднощів у навчанні, розвитку талантів учнів та підвищення їх інтересу до навчання» (Resnick, 1987).

Крім цього, термін «позашкільна освіта» у Сполучених Штатах поширюється й на освітню діяльність, організовану з метою підвищення рівня освіти в цілому й мотивації до навчання учнівської молоді в позашкільний час; забезпечення єдності процесів навчання і виховання учнівської молоді в закладі загальної середньої освіти, закладі позашкільної освіти і в сім'ї. Наголосимо, що американська позашкільна освіта передбачає не лише формування в учнівської молоді компетентностей, затребуваних у XXI ст., але й має за мету запобігання та профілактику проявів негативних явищ, ідентифікацію та розвиток обдарованості, формування громадянської свідомості, соціалізацію в громаді тощо.

Отже, позашкільна освіта в США як освітній феномен являє освіту поза школою і включає в себе такі типи програм та форм організації, як:

- позашкільні програми;
- літні програми;
- спортивні секції;
- заняття в школах у групах подовженого дня;
- заходи та/або діяльність, організовані центрами, музеями, бібліотеками, організаціями, зокрема релігійними та молодіжними тощо.

Як слушно зауважують О. Єгорова та О. Биковська, основними категоріями, які використовуються в позашкільній освіті США, виступають:

- «позашкільні програми, заходи, проєкти, діяльність;
- догляд, розвиток, академічна успішність;
- учні, діти, молодь;
- позаурочний час, позашкільний час;
- освіта поза школою, освіта поза шкільним часом, освіта поза стінами школи;
- державні, приватні, недержавні, громадські установи, організації;
- центри, музеї, бібліотеки, парки, релігійні та молодіжні організації;
- школи, лікувальні заклади тощо» (Єгорова та Биковська, 2017).

Крім означених вище дефініцій, на позначення діяльності в галузі позашкільної освіти часто вживається терміни «подовжений день» (expanded day) та «подовжене навчання» (expanded learning). Крім того, результати аналізу наукових праць американських теоретиків освіти та педагогів-практиків дозволили встановити, синонімом дефініцій «подовжений день» та «подовжене навчання» є термін «додаткова академічна діяльність» (extra academic activity).

У низці наукових розвідок позашкільна освіти характеризується таким терміном, як «той, що поза розкладом», «екстракурикулярний» (extracurricular), що в українському науковому дискурсі часто ототожнюється з терміном «позакласна робота». Разом із тим наголосимо, що визначальною рисою, що відрізняє позакласну (екстракурикулярну) роботу від інших

напрямів позашкільної освіти є те, що в даному випадку учнівська молодь бере участь у гуртках, секціях, академічних програмах, освітніх та інших заходах, що не входять до шкільної програми, але реалізуються школою й керуються її адміністрацією.

Принагідно зауважимо, що значну роль в об'єднанні зусиль усіх зацікавлених у процесі позашкільної освіти сторін щодо розв'язання окреслених вище завдань відіграють інноваційні освітні мережі закладів позашкільної освіти (асоціації позашкільної освіти). Показовим прикладом у цьому контексті виступає Мережа молодіжного успіху штату Нью-Йорк (New York State Network for Youth Success).

На сайті закладу представлено бачення та місію Мережі молодіжного успіху штату Нью-Йорк.

Так, у баченні зазначено, що всі діти та молодь штату Нью-Йорк отримають можливість доступу до високоякісних освітніх послуг у галузі позашкільної освіти, які сприятимуть досягненню їхньому успіху в школі, коледжі, на роботі та в житті.

Місія організації полягає в посиленні спроможності громад, програм і фахівців до розширення доступу до високоякісних програм і послуг за межами традиційних класів.

Загальною метою мережі є побудова ефективної та інтегрованої в усьому штаті системи високоякісних позашкільних, літніх та інших розширених можливостей навчання (expanded learning opportunities – ELO). Ефективна система забезпечує безперервну підтримку, яка забезпечує академічний, соціальний, емоційний та здоровий розвиток дітей від народження до юності (New York State Network for Youth Success. Mission).

Означена мета передбачає реалізацію низки завдань:

- координація ресурсів та наявного потенціалу в державному, приватному та некомерційному секторах для обслуговування позашкільних та інших програм розширеного навчання;

- підтримка й розширення місцевої та штатової державної і приватної підтримки післяшкільних, літніх та розширених можливостей навчання;
- розвиток можливостей позашкільних, літніх та розширених навчальних програм для окремих осіб, організацій і систем;
- запровадження стандартів якості низкою позашкільних програм та зацікавленими сторонами по всьому штату (там само).

Важливу роль в організації позашкільної освіти відіграє Національний інститут позашкільної освіти (National Institute on Out-of-School Time – NIOST), який протягом майже сорока років є лідером у визначенні, формуванні й просуванні позашкільного позашкільної освіти як окремої професійної сфери з підтвердженими стандартами якості. Національний інститут позашкільної освіти виступає об'єднувальною ланкою між дослідницькою діяльністю і практикою задля забезпечення доступу директорів ЗПО, педагогічний персонал, шкільних адміністраторів, лідерів громад та інших зацікавлених сторін до наукових досліджень, навчання, оцінювання та консультацій із метою покращення якості програм для всіх дітей та молоді (*National Institute on Out-of-School Time. About us*).

Стратегічними напрямками діяльності Національного інституту позашкільної освіти визначено:

- розробку науково-орієнтованих стандартів для розроблення програм позашкільної освіти та педагогів-практиків;
- підвищення лідерських компетентностей, розвиток учнівської молоді та покращення якості діяльності педагогів-практиків і менеджерів програм;
- допомога закладам позашкільної освіти в їх постійному вдосконаленні за допомогою оцінювання якості й обговорення з усіма зацікавленими сторонами;
- створення закладів позашкільної освіти в містах, штатах та регіонах по всій країні;

- здійснення впливу на освітню політику в галузі позашкільної освіти;
- керування діями громади задля розширення доступу до якісних програм позашкільної освіти для всіх дітей та учнівської молоді (там само).

Вважаємо за доцільне наголосити, що Національний інститут позашкільної освіти вперше привернув національну увагу до важливості програм позашкільної освіти в 70-х роках XX ст. як стратегії, щоб допомогти матерям, які мають дітей шкільного віку, стати до роботи й залишитися на робочому місці. З того часу організація зосередилася на тому, як програми позашкільної освіти можуть розширювати межі позашкільної діяльності шкіл, особливо в громадах, які мають потребу в такій діяльності, з метою покращення добробуту дітей та їхніх життєвих перспектив.

Значну частину діяльності Національного інституту позашкільної освіти складають проекти національного масштабу та впливу, причому деякі з них запроваджені вперше в означеній галузі. Національний інститут позашкільної освіти відіграє провідну роль у створенні широкого спектру систем ПЗО по всій країні – ініціатив, які використовують багаторівневий, багатогранний підхід до співпраці, інтегруючи дослідження, оцінку та перспективні практики для розвитку навичок педагогічного персоналу й створення сильніших, стійкіших, якісніших програм для всіх дітей та учнівської молоді в громаді (*National Institute on Out-of-School Time. About us*).

Вважаємо за доцільне наголосити, що напрями діяльності закладів позашкільної освіти охоплюють такі галузі:

- спорт;
- мистецтво (театральне, музичне, візуальне, хореографічне тощо);
- творчі майстерні;
- малювання, дизайн;

- гуртки, які дозволяють учнівській молоді отримати додаткові знання з дисциплін, які вивчаються в школі, задля покращення результатів навчальної діяльності;
- профільні гуртки (наприклад, із такого популярного напрямку, як STEM);
- молодіжні клуби та громадські об'єднання (скаути, кадети, клуби для хлопців та дівчат Америки, Бригади хлопців та ін.).

Відповідно, основні види діяльності включають:

- виконання домашньої роботи;
- додаткові освітні послуги;
- підтримку ментора (як ментора-однолітка, так і дорослого);
- опанування мистецтва вчитися;
- служіння громаді й громадську діяльність;
- здійснення навчання через служіння громаді, що, насамперед, стосується експериментального навчання;
- мовні програми й програми на опанування різноманітних життєвих та професійних навичок;
- збагачені навчальні програми для обдарованої учнівської молоді;
- програми, спрямовані на розвиток навичок грамотності (математичної, мовної, цифрової тощо);
- програми, спрямовані на розвиток громадянських компетентностей.

Слід зауважити, що під загальною громадянською компетентністю зарубіжні дослідники мають на увазі здатність вибирати, активувати, організовувати й застосовувати відповідні психологічні ресурси, щоб належним чином та ефективно реагувати на вимоги, виклики й можливості, які відкриваються в демократичних ситуаціях (Barrett, 2021).

Відповідно, складовими загальної громадянської компетентності виступають:

Цінності:

- *здатність цінувати людську гідність і права людини.* Означена цінність ґрунтується на загальній вірі в те, що кожна людина має рівну цінність, рівну гідність, має право на рівну повагу, на однаковий набір прав людини та основних свобод і має відповідне ставлення;
- *здатність цінувати культурне різноманіття.* Ця цінність заснована на загальній вірі в те, що інші культурні зв'язки, культурна мінливість і різноманітність, а також плюралізм точок зору, поглядів і практик повинні позитивно оцінюватися, цінуватися й берегтися;
- *здатність цінувати демократію, справедливість, рівність і верховенство права.* Такий набір цінностей ґрунтується на загальній вірі в те, що суспільство має функціонувати й керуватися за допомогою демократичних процесів, які поважають принципи справедливості, рівності й верховенства права.

Ставлення:

- *відкритість до культурної іношості та інших переконань, світоглядів і практик.* Відкритість – це ставлення до людей, які мають різні культурні прихильності, що відрізняються від переконань, світоглядів і практик того, хто формує ставлення. Відкритість включає чуйність, цікавість та бажання спілкуватися з іншими людьми та інші погляди на світ;
- *повага* – складається з позитивної поваги до когось або чогось на основі судження про те, що вони мають внутрішню важливість або цінність. Повага до інших людей, які мають різні культурні зв'язки або переконання, думки чи практики, що відрізняються від ваших, є життєво важливою для ефективного міжкультурного діалогу та культури демократії;
- *громадянська налаштованість* – це ставлення до спільноти чи соціальної групи, до якої належить людина, що є більшою, ніж її найближче коло родини та друзів. Громадянська налаштованість

передбачає відчуття приналежності до цієї спільноти, усвідомлення інших людей у спільноті, усвідомлення наслідків своїх дій для цих людей, солідарність із іншими членами громади та почуття громадянського обов'язку перед громадою;

- *відповідальність* – це ставлення до власних учинків. Вона включає рефлексію щодо своїх дій, формування намірів щодо того, як діяти морально відповідним чином, сумлінне виконання цих дій та відповідальність за результати цих дій;
- *самоефективність* – це ставлення до себе. Воно включає позитивну віру у власну здатність виконувати дії, необхідні для досягнення певних цілей, і впевненість у тому, що людина може зрозуміти проблеми, вибрати відповідні методи для виконання завдань, успішно долати перешкоди та змінюватися в світі;
- *толерантність до невизначеності* – це ставлення до ситуацій, які є невизначеними і піддаються множинним суперечливим інтерпретаціям. Це передбачає позитивну оцінку подібних ситуацій і конструктивну роботу з ними.

Навички:

- *навички автономного навчання* – необхідні для здійснення, організації й оцінювання власного навчання відповідно до власних потреб, самостійно, без підказок інших;
- *аналітичні здібності та навички критичного мислення* – необхідні для аналізу, оцінки й формування суджень щодо матеріалів будь-якого роду (наприклад, текстів, аргументів, інтерпретацій, питань, подій, досвіду тощо) у системній та логічній формі;
- *навички слухати та спостерігати* – необхідні для того, щоб помічати й розуміти, що і як говориться, а також помічати й розуміти невербальну поведінку інших людей;

- *емпатія* – набір навичок, необхідних для розуміння думок, вірувань і почуттів інших людей і формування ставлення до них, а також для того, щоб побачити світ із точки зору інших людей;
- *гнучкість і адаптивність* – необхідні для пристосування й регулювання своїх думок, почуттів або поведінки, щоб можна було ефективно та належним чином реагувати на нові контексти й ситуації;
- *лінгвістичні, комунікативні та багатомовні навички* – необхідні для ефективного спілкування з людьми, які розмовляють тією самою чи іншою мовою, а також виступати посередником між носіями різних мов;
- *навички співпраці* – необхідні для успішної участі разом із іншими в спільних заходах, завданнях і починаннях, а також для заохочення інших до співпраці для досягнення групових цілей;
- *навички розв'язання конфліктів* – необхідні для вирішення, управління та розв'язання конфліктів мирним шляхом, направляючи конфліктуючі сторони до оптимальних рішень, прийнятних для всіх сторін.

Знання та критичне розуміння:

- *знання та критичне розуміння самого себе* – тобто власних думок, переконань, почуттів і мотивацій, а також власних культурних зв'язків і поглядів на світ;
- *знання та критичне розуміння мови та спілкування* – зокрема, соціально відповідних вербальних і невербальних комунікативних конвенцій, що є прийнятними в мові (мовах), якою(-ими) говорить людина, про вплив, який різні стилі спілкування можуть мати на інших людей, і про те, як кожна мова виражає спільні в культурі значення унікальним способом;
- *знання та критичне розуміння світу* – включає в себе великий і складний набір знань і критичного розуміння в різних областях, включаючи політику, право, права людини, культуру, релігію, історію,

засоби масової інформації, економіку, навколишнє середовище та сталість (Barrett, 2016).

Отже, можемо констатувати, що заклади позашкільної освіти США мають значний потенціал для формування окреслених вище громадянських компетентностей, сформованість яких є результатом громадянського виховання.

1.3. Нормативні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США

Розглядаючи нормативні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США, зауважимо, що в даному контексті буде зосереджено увагу на Законах «Про освіту» (кожен із яких має свою назву, про що йтиметься нижче), у яких приділено увагу як громадянській освіті, так і галузі позашкільної освіти.

Також наголосимо, що вперше Закон «Про початкову та середню освіту» (Elementary and Secondary Education Act – ESEA) був підписаний у 1965 році президентом Ліндоном Бейнсом Джонсоном, який вважав, що «повна освітня можливість» повинна бути «першою національною метою США». З моменту свого заснування Закон «Про початкову та середню освіту» позиціонувався також і як Закон про громадянські права. Законом було передбачено надання федеральних грантів навчальним округам, які обслуговують учнів із низьким рівнем доходу, а також федеральних грантів на підручники та бібліотечні книги, фінансування центрів спеціальної освіти та стипендії для студентів коледжів із низьким рівнем доходу. Крім того, Закон передбачав надання федеральних грантів державним освітнім агентствам для підвищення якості початкової та середньої освіти. З того моменту Закон періодично переглядався, що було зумовлено зміною політичних курсів правлячої партії.

На початку 2000-х було ухвалено нову редакцію Закону про освіту «Жодної дитини поза увагою» (*No Child Left Behind (NCLB) Act of 2001...*, 2002), відповідно до якого одним із завдань громадянського виховання є «формування громадянської компетентності та відповідальності», що здійснюється через ініціативи Центру громадянської освіти «Ми – люди» (Center for Civic Education's We the People) та «Проект громадянина» (Project Citizen). У 2012 році Центр інформації та досліджень громадянського навчання та залучення (Center for Information & Research on Civic Learning and Engagement – CIRCLE) переглянув державні вимоги щодо громадянської освіти та виховання в Сполучених Штатах й за результатом аналізу оприлюднив таку інформацію:

- усі 50 штатів мають стандарти з громадянської освіти та виховання, які включають громадянські та державні питання;
- 39 штатів вимагають наявності у шкільній програмі принаймні одного курсу з державного/громадянського права;
- 21 штат вимагає іспит із громадянської освіти, установлений державою, що є зменшенням порівняно з 2001 роком (34 штати);
- 8 штатів вимагають від студентів складання урядового/громадянського тесту, установленного державою;
- 9 штатів вимагають іспит із громадянської освіти як вимогу для закінчення середньої школи.

Відсутність установленної державою підзвітності старшокласників щодо громадянського права може бути результатом зміщення акценту на читання та математику у відповідь на вимоги Закону про освіту «Жодної дитини поза увагою». Існує рух, який вимагає, щоб штати використовували іспит на громадянство як вимогу для закінчення навчання, але деякі педагоги вважають це суперечливим рішенням (*Center for Information & Research on Civic Learning and Engagement*).

У 2015 році президентом Б. Обамою був підписаний Закон «Кожен учень досягає успіху» (ESSA), що став новою редакцією Закону «Про початкову та середню освіту» (Every Student Succeeds Act – ESSA).

Новий Закон спирається на ключові галузі, у яких було досягнуто прогрес за останні роки, що став можливим завдяки спільним зусиллям освітян, громад, батьків та учнів по всій країні (*U.S. Department of Education. Every Student Succeeds Act (ESSA)*).

У преамбулі до Закону зазначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства показники успішності випускників середньої школи знаходяться на найвищому рівні. Рівень відсіву зі школи знаходиться на історичному мінімумі. І вступати до коледжу планує більше учнів, ніж будь-коли раніше. Розробники Закону наголошують, що означені досягнення забезпечують міцну основу для подальшої роботи з розширення можливостей для навчання та покращення результатів учнів у межах Закону «Кожен учень досягає успіху» (*U.S. Department of Education. Every Student Succeeds Act (ESSA)*).

Як було зауважено вище, «Жодної дитини поза увагою», прийнятий у 2002 році, став значним кроком уперед для американських дітей у багатьох аспектах, зокрема, було виявлено, у яких галузях вони досягають успіхів, а в яких – потребують додаткової підтримки, незалежно від раси, доходу, місця проживання, наявності чи відсутності особливих потреб, мовної належності чи походження. Однак, зауважимо, що громадянській освіті та вихованню було приділено значно більше уваги саме в Законі 2015 року.

Зокрема, у підрозділі 3 «Американська історія та громадянська освіта», було визначено такі завдання:

- виконання загальнонаціональної програми з американської історії та громадянської освіти задля покращення: «1) якості американської історії, громадянської освіти та державного управління шляхом ознайомлення учнів з історією та принципами Конституції США, у т.ч. Білля про права; 2) якості викладання американської історії,

громадянської освіти та державного управління в початкових і середніх школах, у тому числі викладання традиційної американської історії;

- створення Президентських академій для вдосконалення навчання учнів американської історії та громадянської освіти уповноваженими організаціями¹.
- забезпечення інтенсивного професійного розвитку вчителів американської історії та громадянської освіти з метою поглиблення їхніх знань із означених дисциплін;
- обрання кожного року Президентською академією від 50 до 300 учителів американської історії та громадянської освіти з державних або приватних закладів початкової та загальної середньої освіти для проходження стажування. Кожному вчителю, відібраному для участі в стажуванні, призначається фіксована стипендія залежно від тривалості такого стажування;
- створення Академії Конгресу, яка пропонує стажування для учнівської молоді з метою розширення й поглиблення розуміння такими учнями американської історії та громадянської освіти. Таке стажування має очолити команда провідних науковців та досвідчених учителів-практиків, які мають досвід викладання американської історії та громадянської освіти. Таке стажування проводиться влітку або в інший позанавчальний час, а його тривалість становить не менше 2 тижнів і не більше 6 тижнів. Щорічно, кожна Академія Конгресу відбиратиме від 100 до 300 учнів для участі в стажуванні. Учень має право на участь у такому стажуванні за наявності рекомендації від директора школи або іншого представника шкільної адміністрації з обґрунтуванням доцільності участі в такому стажуванні для конкретного учня і за умови, що в наступному навчальному році учень

¹ У Законі термін «уповноважена організація» вживається на позначення закладу вищої освіти або некомерційної освітньої організації, музею, бібліотеки чи дослідницького центру, які можуть викладати американську історію та громадянську освіту, або професійні об'єднання в даній галузі.

буде продовжувати навчання в початковій чи середній школі. Кожному студенту, відобраному для участі в семінарі, буде призначена стипендія (*U.S. Department of Education. Every Student Succeeds Act (ESSA)*).

Крім громадянської освіти, Закон «Кожен учень досягає успіху» сфокусовано і на проблемах позашкільної освіти. Зокрема, наголошується на необхідності розширення доступу учнів до якісних позашкільних програм. Для цього нормативним документом передбачено низку заходів:

- школи мають звітувати щодо кількості учнів, залучених до позашкільних та позакласних заходів;
- ознайомлення директорів шкіл та інших представників шкільної адміністрації з науковими дослідженнями, що стосуються питань залучення учнів до позашкільної освіти, їх поведінки, відвідування занять та успішності;
- забезпечення спільних можливостей навчання для педагогів у галузі позашкільної та шкільної освіти й залучення шкільних учителів, які мають практичний досвід у викладанні певних дисциплін, зокрема STEM, до закладів позашкільної освіти;
- використання позашкільних і літніх програм для надання підтримки учням, які мають труднощі в налагодженні зв'язків, незалежно від їх соціального статусу чи походження (*U.S. Department of Education. Every Student Succeeds Act (ESSA)*).

Слід наголосити, що крім розглянутих вище нормативних актів загальнонаціонального (федерального) рівня, кожен штат ухвалює власні законодавчі акти, що регулюють громадянську освіту та виховання, а також функціонування галузі.

Так, наприклад, штатом Каліфорнія з урахуванням положень федерального Закону «Кожен учень досягає успіху», розроблено Закон «Про освіту» (Освітній кодекс) штату Каліфорнія, який також містить положення і щодо громадянської, і щодо позашкільної освіти (*California Code, Education Code – EDC § 8482.3*).

Освітнім кодексом штату Каліфорнія передбачено створення регіональних програм дошкільної та позашкільної освіти та збагачення. Означені програми створюються у процесі партнерської взаємодії між школами та місцевою громадою для забезпечення грамотності, академічного збагачення та безпечних конструктивних альтернатив для дітей, починаючи з дошкільного віку і до дев'ятого класу (K-9). Законом передбачено фінансування для реалізації таких завдань:

- підтримка поточного фінансування програм дошкільної та позашкільної освіти;
- забезпечення права на участь усіх початкових і середніх шкіл, які подають якісні заявки на участь, з усього штату Каліфорнія.

Законом також передбачено, що означена програма має відповідати змісту шкільного навчання та іншим можливостям розширеного навчання, а не повторювати його. Необхідно забезпечити безпечне фізичне й емоційне середовище, а також можливості для побудови відносин. Програми позашкільної освіти мають складатися з двох елементів, наведених нижче, а керівники таких програм мають тісно співпрацювати з директорами та персоналом шкіл, щоб інтегрувати обидва елементи в шкільну програму, навчання та заходи підтримки навчання.

1. Елемент «Освіта та грамотність» повинен забезпечувати тьюторство та/або допомогу у виконанні домашніх завдань, щоб допомогти учням досягти державних стандартів з одного або кількох основних шкільних предметів: читання/мовне мистецтво, математика, історія та суспільствознавство (зокрема й громадянська освіта) чи природознавство. Широкий спектр заходів може бути реалізований на основі місцевих потреб та інтересів учнів.

Елемент «Збагачення освіти» повинен пропонувати низку додаткових послуг, програм і заходів, які підсилюють і доповнюють навчальну програму школи. Збагачення освіти може включати, але не обмежуватися ними, позитивні стратегії розвитку молоді, відпочинок та профілактичні заходи.

Така діяльність може охоплювати такі галузі, як образотворче та сценічне мистецтво, музика, фізична активність, пропаганда здорового способу життя/правильного харчування та загальний відпочинок; інформування про кар'єру та підготовку до роботи; навчання служінню громаді та інші заходи з розвитку молоді на основі потреб і інтересів студентів. Збагачувальні заходи можуть бути розроблені для покращення основної навчальної програми (*California Code, Education Code – EDC § 8482.3*).

Таким чином, можемо констатувати, що громадянське виховання учнівської молоді в закладах позашкільної освіти США регламентується низкою нормативних документів як національного (федерального), так і штатого рівня. Особливістю здійснення громадянського виховання в закладах позашкільної освіти США є те, що такі програми реалізуються в тісній взаємодії зі школами, місцевими громадами, молодіжними та громадськими організаціями, батьками й іншими зацікавленими сторонами.

Висновки до розділу 1

У розділі з'ясовано сутність громадянського виховання й виховний потенціал закладів позашкільної освіти США для організації означеного процесу; висвітлено нормативні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США.

У результаті аналізу наукових праць з'ясовано, що українські дослідники-компаративісти приділяли значну увагу різним аспектам проблеми громадянського виховання у США, а саме: вихованню патріотизму у американських школярів у позашкільній діяльності; громадянській соціалізації молоді в школах США; громадянському вихованню як спеціальному напрямку позашкільної освіти США; організаційно-правовим та методичним засадам громадянського виховання у США; світоглядним основам моделювання громадянської освіти у шкільництві США;

громадянському вихованню в навчальних програмах закладів вищої освіти США тощо.

Виявлено, що позашкільна освіта в США як освітній феномен являє собою освіту поза школою і включає в себе позашкільні програми; літні програми; спортивні секції; заняття в школах у групах подовженого дня; заходи та/або діяльність, організовані центрами, музеями, бібліотеками, організаціями, зокрема релігійними та молодіжними тощо.

Установлено, що в сучасних умовах здійснення громадянського виховання в закладах позашкільної освіти регламентується Законом «Кожен учень досягає успіху» 2015 року, що став новою редакцією Закону «Про початкову та середню освіту». Доведено, що новий Закон спирається на ключові галузі, у яких було досягнуто прогрес за останні роки, що став можливим завдяки спільним зусиллям освітян, громад, батьків та учнів по всій країні. До таких досягнень віднесено: високий рівень показників успішності випускників середньої школи; мінімальний рівень відсіву зі школи; значне збільшення кількості учнів, які бажають вступати до коледжу. Окремі розділи означеного Закону регламентують громадянське виховання, інші – позашкільну освіту. Крім законодавчих документів федерального рівня, важливими нормативними документами, що регламентують громадянське виховання в закладах позашкільної освіти, є Закони про освіту штатového рівня.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ США

2.1. Змістово-процесуальні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США

У межах даного підрозділу вважаємо за доцільне зосередитися на стандартах громадянського виховання штатогового рівня, що відбивають його зміст у різних штатах, а також особливостях їх реалізації в діяльності закладів позашкільної освіти.

Слід зауважити, що стандарти змісту громадянської освіти та виховання регулярно переглядаються Департаментами освіти штатів і Національним центром навчання та залучення громадян, так само, як і статут штату, адміністративний кодекс та навчальний план, з метою визначення статусу громадянського виховання в Сполучених Штатах. Останній перегляд було здійснено в грудні 2016 року, коли штати готувалися до імплементації положень Закону «Кожен учень досягає успіху» й отримали інноваційні можливості для надання учням якісної освіти, зокрема і позашкільної.

За результатами перегляду було з'ясовано, що:

- 47 штатів і округ Колумбія здійснюють громадянське виховання, що передбачено статутом штату;
- кожен штат вимагає, щоб учні вивчили курс громадянської освіти або суспільствознавчих наук, щоб отримати свідоцтво про закінчення школи. Обсяг дисципліни визначається на рівні штату;
- 37 штатів вимагають від учнів демонстрації знань шляхом оцінювання з громадянської освіти або інших суспільствознавчих дисциплін;
- 17 штатів включають громадянську освіту в свої рамки підзвітності;

- кожен штат включає громадянську освіту або суспільствознавство в свої стандарти чи навчальні програми;
- 20 штатів забезпечують підтримку навчальних планів, а 48 штатів включають громадянське навчання як напрям у свої стандарти (*50-State Comparison: Civic Education Policies*).

Так, наприклад, стандарти змісту шкільної освіти штату Алабама містять низку стандартів у галузі громадянської освіти та державного управління. Метою вивчення громадської освіти та державного управління є «підвищення поінформованості учнів, перетворення їх на відповідальних учасників політичного життя та компетентних громадян, відданих основоположним цінностям та принципам конституційної демократії, яка створила Республіку Сполучені Штати Америки». У той час як означені напрями закладені в темах на рівні кожного класу, учні 7 класу зосереджуються на вивченні громадянської освіти протягом навчального року, а учні 12 класу – на сфері державного управління у Сполучених Штатах.

Орієнтовні стандарти включають: визначення прав та обов'язків громадян у сім'ї, класі, школі та громаді (дитячий садок), визнання функцій Декларації незалежності та Конституції (3 клас), опис індивідуальних та громадянських обов'язків громадян Сполучених Штатів і визначення способів участі в політичному процесі (7 клас), а також опис процесу місцевих, державних і національних виборів, включаючи організацію, роль і виборчий округ політичних партій (12 клас) (*Alabama Course of Study*, 2010).

Стандарти змісту освіти штату Арізона із суспільних наук (стандарти рівня класу для К-8, кластерні стандарти для середньої школи) включають низку стандартів для громадянської освіти/державного управління. Мета громадянської освіти полягає в тому, щоб учні «розвивали необхідні знання та навички для поінформованої, відповідальної участі в громадському житті; забезпечити, шляхом навчання, щоб учні розуміли сутність, джерело та історію Конституцій Сполучених Штатів та штату Арізона, американських

інституцій та ідеалів. Учні мають усвідомити основи, принципи та інституційну практику Сполучених Штатів як представницької демократії та конституційної республіки. Вони мають зрозуміти важливість кожної людини як особистості з правами людини та громадянина та їхню спільну спадщину в Сполучених Штатах. Учні повинні мати знання щодо політики держави, врядування й відповідальності свідомого громадянина. Громадянські навички включають здатність впливати на політику та рішення, чітко повідомляючи про інтереси, а також здатність створювати коаліції шляхом переговорів, компромісів і консенсусу. Крім того, учні повинні дізнатися, що Сполучені Штати впливають і знаходяться під впливом глобальної взаємодії».

Орієнтовні стандарти включають: практичні приклади демократії в дії, наприклад, участь у виборах, створення правил у класі (1 клас), опис важливості активної участі громадян у демократичному процесі, наприклад участь у виборах, студентське самоврядування тощо (4 клас), демонстрація навичок та знань, необхідних для виконання суспільних цілей (старша школа) (*Arizona's Academic Content Standards - Social Studies*, 2005).

Структура навчальної програми з суспільних наук штату Арканзас (стандарти рівня класу для К-8, стандарти для специфічного курсу для середньої школи) включає низку стандартів для громадянської освіти/урядових відносин для класів К-6. У 7 і 8 класах зміст громадянської освіти «вбудовується» у зміст суспільствознавства. Учні старших класів повинні пройти односеместровий курс громадянської освіти до закінчення навчання і можуть записатися на факультатив із державного управління США. Односеместровий курс громадянської освіти, який вимагається в середній школі, складається з трьох напрямів («Громадські та політичні інституції», «Участь, переговори та процеси», «Правила та закони») і зосереджується на «застосуванні громадянських чеснот і демократичних принципів та формування навичок вирішення проблем у суспільстві».

Орієнтовні стандарти включають: опис ролей та обов'язків окремих осіб у формуванні демократії (2 клас), порівняння способів, за допомогою яких різні цивілізації сприяють розвитку соціальної відповідальності та громадянських чеснот (6 клас), а також аналіз виборчого процесу до федеральних, державних та місцевих органів влади (старша середня школа) (*Outline of Social Studies Content by Grade and Subject Area; Social Studies Curriculum Framework Documents*, 2015).

Академічні стандарти в галузі суспільних наук штату Колорадо (стандарти рівня класів для К-8, кластерні стандарти для середньої школи) включають низку стандартів у галузі громадянської освіти. Стандарти з громадянської освіти мають на меті ознайомити учнів зі «складністю походження, структурою та функціями уряду; правами, ролями та обов'язками етичного громадянства; важливістю права; і озброїти навичками, необхідними для участі на всіх рівнях управління».

Орієнтовні стандарти включають: аналіз і обговорення різних точок зору на проблему (4 клас), порівняння того, як різні країни визначають права, обов'язки та ролі громадян (7 клас), дослідження, формулювання позицій та участь у відповідній громадській діяльності для вирішення місцевих, штатових чи національних питань чи політики (старша середня школа) (*Colorado Social Studies Academic Standards*, 2009).

Рамкові стандарти з суспільних наук для початкових та середніх шкіл штату Коннектикут (стандарти рівня класу для К-8, стандарти для специфічних курсів для старшої середньої школи) включають низку стандартів із громадянської освіти. Громадянська освіта є «фокус-дисципліною» на етапі, починаючи з дитячого садку і до 4-го класу і потім у старшій середній школі в межах курсу «Американський уряд» протягом одного семестру. Громадянська освіта є невід'ємною складовою навчальної програми, навіть у тих класах, де вона не належить до «фокус-дисципліни».

Орієнтовні стандарти включають: застосування кодексу громадянської доброчесності під час участі в шкільних заходах (класи К-4), пояснення

конкретних ролей, які відіграють громадяни (наприклад, виборці, присяжні, платники податків, члени збройних сил, підписувачі петицій, протестувальники та посадові особи) (6 і 7 класи), а також оцінка ефективності громадян та інституцій у вирішенні соціальних і політичних проблем на місцевому, державному, національному та/або міжнародному рівнях (старша середня школа, дисципліна «Громадянська освіта та державне управління») (*Connecticut Elementary and Secondary Social Studies Frameworks*, 2015).

Дещо інший підхід до структури стандартів із громадянської освіти застосовано округом Колумбія. Зокрема, стандарти із суспільних наук округу Колумбія охоплюють всі рівні: від дошкільного до 12 класу (стандарти рівня класу) і об'єднують чотири обов'язкові дисципліни – історію, географію, економіку, політику й державне управління. Вони не представлені в окремих напрямках, хоча 6 клас фокусується на географії, а 12 клас зосереджується на державному управлінні, включаючи як федеральний, так і рівень округу Колумбія. Провідна ідея означених стандартів полягає в тому, що «учні повинні вивчати і практикувати в своїй діяльності відданість людській гідності та свободі, рівні права, справедливість, верховенство закону, цивілізованість та істину, толерантність до різноманітності, взаємодопомогу, особисту та громадянську відповідальність, самообмеження й самоповагу» (*District of Columbia Social Studies Pre-K through Grade 12 Standards*, 2011).

Орієнтовні стандарти містять: визначення та опис подій або людей, які відзначаються під час національних свят США, і чому американці відзначають їх (дитячий садок), опис прав та обов'язків громадян (2 клас), оцінку, прийняття та відстоювання позицій щодо обсягу й обмежень прав та обов'язків демократичних громадян, установлення відносин між громадянами та чим вони забезпечені (12 клас) (там само).

Стандарти нового покоління із суспільних наук штату Флорида (стандарти рівня класу для К-8, кластерні стандарти для старшої середньої школи) охоплюють низку стандартів із громадянської освіти та державного

управління. Відповідно до означених стандартів, у результаті опанування таких дисциплін, як громадянська освіта та державне управління, учні повинні: демонструвати розуміння походження й цілей американського уряду, законів та американської політичної системи; оцінювати ролі, права і обов'язки громадян Сполучених Штатів та визначати методи активної участі в житті суспільства, управлінні країною й політичній системі; демонструвати розуміння принципів, функцій та організації державного управління; демонструвати розуміння сучасних проблем у світових справах, а також оцінити роль і вплив зовнішньої політики Сполучених Штатів.

Орієнтовні стандарти/порівняльні показники включають: визначення способів, якими учні можуть брати участь у покращенні своєї школи та громади (1 клас), оцінку важливості громадянської відповідальності в американській демократії (5 клас) та аналіз рішень державної політики чи курсів дій для вирішення проблеми на місцевому, штатовому або федеральному рівні (старша середня школа) (*Next Generation Sunshine Standards*, 2014).

Стандарти якості суспільних наук штату Джорджія (стандарти рівня класу для К-8, стандарти курсу для старшої середньої школи) включають низку стандартів із державного управління/громадянської освіти, починаючи з дитячого садочку до 8 класу. Учні отримують відомості щодо «філософії, функцій та структури уряду Сполучених Штатів, вивчають філософські основи управління в США і як ця філософія розвивалася, а також досліджують структуру та функції уряду Сполучених Штатів і його взаємозв'язок зі штатами та громадянами» (*Social Studies Georgia Standards of Excellence*, 2016).

Орієнтовні стандарти включають: пояснення важливості того, що американці поділяють певні центральні демократичні переконання й принципи, як особисті, так і громадянські (3 клас), порівняння та протиставлення різних форм участі громадян в управлінні (7 клас), а також

аналіз різниці між примусовою та добровільною участі в громадському житті (курс громадянської освіти в старшій середній школі).

Отже, можемо констатувати, що пропоновані штатами стандарти змісту громадянської освіти визначають необхідний обсяг компетентностей, якими мають оволодіти учні всіх класів. При цьому, як показав аналіз стандартів розглянутих вище штатів, для старшої середньої школи передбачено обов'язковий курс із громадянської освіти. Також зауважимо, що незважаючи на той факт, що дані стандарти стосуються шкільної освіти, як було з'ясовано в першому розділі, програми позашкільної освіти тісно пов'язані зі шкільною, а громадянське виховання здійснюється педагогами позашкільної освіти в тісній взаємодії зі шкільними вчителями, батьками та іншими стейкхолдерами. А тому громадянські компетентності, що починають формуватися в школі, удосконалюються у процесі позашкільної освіти.

2.2. Організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США

Одним із напрямів діяльності закладів позашкільної освіти в аспекті громадянського виховання старшокласників є служіння громаді та громадська діяльність. Адже незаперечним є факт, що для того, щоб стати відповідальними громадянами, учні повинні мати доступ не лише до знань про зміст основних демократичних цінностей, а й до можливостей навчитися громадянським навичкам і застосувати їх під час вирішення проблем і задоволення потреб громади за межами класної кімнати, насамперед, у закладах позашкільної освіти. Навчання у процесі служіння громаді надає учням широкі можливості не тільки розвивати навички громадянської участі, громадянські цінності та ставлення, але й набути з перших рук знання про теми з громадянської освіти, які вони вивчають за шкільною програмою. Навчання у процесі служіння громаді є реальним засобом використання

змісту суспільних наук для вивчення соціальних, політичних та економічних проблем і створення більш справедливого суспільства. Дослідники вважають, що якісний досвід навчання служінню громаді може позитивно вплинути на такі аспекти розвитку старшокласників:

- академічні навички, навички вирішення проблем і критичного мислення;
- розвиток етичних і моральних якостей;
- соціальна та громадянська відповідальність;
- самооцінка, наполегливість і емпатія;
- політична ефективність;
- толерантність і прийняття різноманітності;
- профорієнтація (*Service-Learning: An Essential Component of Citizenship Education...*, 2000).

Навчання у процесі служіння громаді пов'язує змістовне служіння в школі чи громаді з академічним навчанням та громадянською відповідальністю. Навчання у процесі служіння громаді відрізняється від служіння громаді або волонтерської діяльності двома способами. По-перше, служіння громаді інтегровано з академічними навичками та змістом шкільного навчання, про що йшлося в п. 2.1. По-друге, учні беруть участь у структурованих рефлексіях щодо свого досвіду служіння громаді. Експерти з Національної ради суспільних наук (National Council for the Social Studies) виокремлюють низку критеріїв ефективності навчання у процесі служіння громаді, зокрема:

- надання можливостей учням та громадам зробити свій внесок у формування досвіду навчання у процесі служіння громаді;
- залучення учнів до змістовного служіння громаді та опанування важливих складових змісту соціальних наук;

- надати можливостей для рефлексії щодо отриманого досвіду служіння громаді та побудови зв'язків між цим досвідом, демократичними цінностями та громадянською позицією;
- зосередження на змінах, а не на благодійності, дозволяючи учням поставити під сумнів існуючі норми й розробити нові ідеї для створення більш справедливого та рівного суспільства (*Service-Learning: An Essential Component of Citizenship Education...*, 2000).

Ефективні проєкти з навчання у процесі служіння громаді виходять за межі простого використання громади як навчальної лабораторії для розвитку учнів. Не менш важливою є спроба вирішувати проблеми громади, задовольняти потреби людей та навколишнього середовища, а також виступати за зміни в політиці та законах для сприяння загальному благу. Вирішуючи проблеми реального життя у своїх громадах, учням пропонується працювати разом, щоб реалізувати права й обов'язки демократичного громадянства.

Фахівці з Національної ради суспільних наук виокремили переваги такого напрямку громадянського виховання, як навчання у процесі служіння громаді для учнів, педагогів та громад.

По-перше, навчальна діяльність надає релевантні й мотиваційні можливості для учнів поєднати принципи та процеси демократичного життя з практичним вирішенням проблем громади. Навчання у процесі служіння громаді дозволяє учням практикувати в громаді громадянські цінності та концепції, які вони вивчають у своїх аудиторіях із суспільствознавства. Завдяки керованій практиці спільного вирішення проблем вони дізнаються, що вони можуть змінити ситуацію. Крім того, практичне застосування знань із суспільствознавства у процесі розв'язання проблем громади дає деяким учням вкрай необхідний стимул для підвищення їх навчальних досягнень.

По-друге, навчання у процесі служіння громаді підвищує рівень знань учнів про суспільство й навколишній світ, про незадоволені потреби суспільства, про організації та установи, що намагаються задовольнити ці

потреби, а також про різноманітні стратегії, які вони можуть використовувати для створення кращого світу. За допомогою навчання у процесі служіння громаді учні спілкуються з реальними особами та установами, які працюють проти несправедливості. Вони з перших вуст дізнаються про переваги роботи в групі, про вплив державної політики на людське життя та про тонкощі місцевого самоврядування і громадської політики.

І, нарешті, навчання у процесі служіння громаді сприяє розвитку демократичних цінностей і поглядів. Учні не тільки розвивають знання, отримані «з перших рук», про такі абстрактні поняття, як справедливість, різноманітність, можливості, рівність і загальне благо, але вони також розвивають співчуття до інших. Завдяки безпосередньому досвіду роботи з іншими членами спільноти учні дізнаються, що американське суспільство «незакінчене» і що вони можуть відігравати ключову роль у зменшенні невідповідності між демократичними ідеалами та реальністю повсякденного життя (*Service-Learning: An Essential Component of Citizenship Education...*, 2000).

У США існує широке коло позашкільних програм, зокрема й літніх, що передбачають залучення учнів до служіння громаді в таких напрямках:

- *збір речей для своєї громади* (притулків, військовослужбовців, громадян, які мають потребу та ін.): шкільне приладдя, продуктові купони, продукти тривалого зберігання, невикористана косметика, засоби гігієни, одяг, книги тощо);
- *практична діяльність на користь своєї громади* (наприклад, сусідів – хворих, літніх людей або зайнятих роботою чи доглядом за дітьми): супровід дітей зі школи додому, допомога в саду, послуги з вигулу собак, послуги перекладача, що особливо важливо для сусідів – неносіїв мови, бебі ситтінг, догляд за тваринами в притулку, донорство тощо;

- *навчання своєї громади:* допомога дітям у виконанні домашніх завдань, навчання учнів молодших класів безпечним методам роботи в соціальних мережах, безкоштовні уроки музики, послуги тренера молодіжної спортивної команди, навчання дорослих навичкам роботи в Інтернеті, семінар з безпеки водіння, навчати серцево-легеневій реанімації (після сертифікації), допомога тим, хто вивчає англійську мову, практикуватися в розмові, допомога в реєстрації для голосування тощо;
- *розв'язання проблем у своїй громаді:* створення безкоштовної бібліотеки, розміщення в місцях кемпінгів табличок щодо дотримання правил безпеки для попередження пожежі, прибирання місцевого парку, прикрашання своєї місцевості за допомогою насінневих бомб, допомога сусідній або громадській організації пофарбувати паркан або будівлю, облаштування запущеного дитячого майданчику, допомога сусідам із ремонтом, починка одягу та м'яких іграшок, надання ІТ-допомоги місцевим дорослим тощо;
- *організація діяльності в громаді:* розпродаж випічки, обмін одягом, святкова трапеза, книжковий конкурс, заходи для дітей у лікарнях, миття собак, клініка імунізації, очищення річки, вечірка в саду, навчальна група тощо;
- *виготовлення власноруч речей для своєї громади* (літніх людей, сімейних притулків або лікарень тощо): в'язання речей, випічка та приготування їжі, листи пенсіонерам у закладах опіки, виготовлення ковдр для дітей у лікарнях, майстрування шпаківень, виготовлення листівок, формування аптечок для місцевих притулків, створення інформаційного бюлетеню спільноти;
- *волонтерська діяльність у своїй громаді:* волонтерство в місцевій бібліотеці, волонтерська екскурсія, волонтерство в місцевій некомерційній організації, волонтерство в притулку для тварин, волонтерство в громадському центрі, волонтерство в якості

рятувальника, добровільна охорона переїзду, волонтерство в соціальних мережах для місцевої організації, волонтерська допомога в організації громадських заходів тощо (*70 Community Service Project Ideas*).

Важливу роль в організації громадянського виховання у процесі служіння громаді відіграють такі заклади позашкільної освіти, як літні табори чи літні школи, що пропонують різноманітні можливості в межах низки програм. Основними напрямками таких літніх позашкільних волонтерських програм визначено: лікарняні програми, програми збереження, програми харчування влітку, музейні програми тощо.

Далі розглянемо означені програми докладніше.

Лікарняні програми. Зважаючи на збільшення завантаженості лікарень у літній період і потребу в додаткових «руках», лікарні пропонують літні волонтерські програми для старшокласників. Слід наголосити, що волонтерська діяльність у лікарні передбачає виконання певних адміністративних обов'язків чи допомогу пацієнтам. Прикладом провайдерів таких позашкільних програм є Національна дитяча лікарня (Children's National Hospital) та Дитяча дослідницька лікарня Святого Іуди (St. Jude Children's Research Hospital).

Літня програма Національної дитячої лікарні для старшокласників передбачає залучення учнівської молоді до обслуговування пацієнтів, сімей та відвідувачів означеної лікарні. Головною метою волонтерської діяльності старшокласників є забезпечення теплої та привітної атмосфери кожному, хто потрапляє до лікарні. Волонтери-старшокласники допомагають полегшити пацієнтам та їхнім родинам відчуття тривоги від відвідування лікарні. Учнівська молодь, яка бере участь у цій програмі, проводять ігрові заходи для пацієнтів у зонах очікування, допомагають на стійках прийому, сортують та обробляють пожертви, допомагають людям орієнтуватися в лікарні та допомагають з адміністративними завданнями в офісі волонтерських служб

та інших відділах (*Children's National. Summer High School Volunteer Program*).

Літня програма Дитячої дослідницької лікарні Святого Іуди для волонтерів-старшокласників передбачає залучення учнівської молоді до допомоги в пересуванні дітям-інвалідам; проведення ігор та заходів у кімнаті Imagine Room; проведення ігор із пацієнтами та їхніми братами й сестрами, прибирання іграшок в амбулаторних ігрових кімнатах Child Life. Крім того, волонтери-старшокласники допомагають сім'ям, які зупиняються в готелі при лікарні Tri Delta Place і працюють у саду Святого Іуди, допомагаючи вирощувати та збирати продукти для кафе (Cay Kafe) і фермерського ринку Святого Іуди. Як наголошено на сайті лікарні, «ці віддані волонтери відпрацювали понад 1000 годин протягом літніх місяців і значно покращили час перебування в лікарні пацієнтів та їхніх родин» (*St. Jude Children's Research Hospital. Summer Hospital Volunteer Opportunities*).

Означена літня програма Дитячої дослідницької лікарні Святого Іуди для волонтерів-старшокласників розрахована на учнівську молодь, яка проживає в районі Мемфіса з червня по серпень, і на час участі в програмі навчається у старшій середній школі.

Наступним типом літніх програм громадянського виховання для старшокласників є *програми збереження*. Означена програма передбачає волонтерську діяльність у місцевому парку, на пляжі, в лісі чи в іншому подібному місці й виконання таких видів робіт, як догляд за спорудами, прибирання сміття та покращення середовища дикої природи. Показовими прикладами таких літніх позашкільних програм громадянського виховання старшокласників є Громадські бригади Студентської асоціації охорони природи (Student Conservation Association's Summer Community Crews) або Молодіжного корпусу охорони природи Молодіжний корпус зі збереження Служби національних парків (National Park Service's Youth Conservation Corps).

Зокрема, літні позашкільні програми громадянського виховання Студентської асоціації охорони природи пропонують старшокласникам змістовне дозвілля в поєднанні зі служінням громаді. Як наголошено на сайті Асоціації (<https://www.thesca.org/community>), програма допоможе «знайти друзів, покращити здоров'я свого міста та розпочати свій шлях до того, щоб стати лідером місцевого руху за збереження природи» (*Student Conservation Association. Community Crews*).

Принагідно зауважимо, що програма «Громадські бригади» реалізується не лише в літній період, а й протягом навчального року. До участі в програмі допускаються учні старших класів 15-19 років. Кожна бригада включає від 6 до 12 підлітків. Програми контролюються досвідченими дорослими лідерами. Означені програми громадянського виховання старшокласників пропонують як волонтерські, так і платні можливості.

Позашкільна програма навчального року передбачає залучення старшокласників у позаурочний час та вихідні дні з вересня по травень. Участь у програмі відкриває такі можливості для учнівської молоді:

- волонтерську діяльність у вихідні дні протягом навчального року в своєму місті або отримання стипендії/заробітної плати за виконання роботи в громаді;
- побудова стежок, відновлення навколишнього середовища річок і озер та збереження середовища проживання;
- дослідження зелених робочих місць та кар'єрних можливостей, які існують у регіоні, у якому проживають учасники програми;
- розширення знань про свою місцевість під час екскурсій;
- участь у проєктах служіння громаді.

Слід наголосити, що програми Студентської асоціації охорони природи, що здійснюються протягом навчального року, поєднують волонтерську діяльність із наданням платних послуг. Волонтерські програми

реалізуються, як правило, у вихідні дні, тоді як платні програми вимагають участі і у вечірній час, і у вихідні.

Програма «Літні команди» (Summer Crews) залучає старшокласників п'ять днів на тиждень із червня по серпень і пропонує такі можливості:

- розвиток навичок співпраці та лідерства під час спільної діяльності з 6-12 іншими старшокласниками;
- утримання стежок та реалізація проєктів відновлення національних, регіональних, державних або місцевих парків;
- отримання знань про місцеве навколишнє середовище під час екскурсій під керівництвом лідера команди;
- дослідження зелених робочих місць та кар'єрних можливостей, які існують у регіоні;
- проведення змістовного дозвілля на природі шляхом участі в піших прогулянках, веслування на каное, їзди на велосипеді та кемпінгу;
- отримання стипендії або заробітної плати за свою роботу або отримання кредиту за години громадських робіт (*Student Conservation Association. Community Crews*).

У межах розгляду організаційно-методичних засад громадянського виховання старшокласників у США заслуговують на увагу також програми організації харчування в літній період.

Необхідно зазначити, що в Сполучених Штатах поширеними є програми безкоштовних і пільгових обідів для учнів протягом навчального року, якими користуються понад 30 мільйонів дітей та учнівської молоді. Разом із тим, у літній період такі особи можуть зазнати певних проблем через нестачу продовольства. Для подолання означених проблем в країні створено продовольчі комори та функціонують інші постачальники їжі, які допомагають нагодувати людей і зберегти їхнє здоров'я. Саме з метою служіння громаді старшокласників залучають до збору, пакування та розподілу їжі в літній період, коли істотно зростає попит на таку допомогу. Відповідно, громадська організація «Накормити Америку» (*Feeding America*)

створила загальнонаціональну мережу харчових банків «Накормити Америку» (Feeding America nationwide network of food banks), до волонтерської діяльності в яких у межах літніх програм служіння громаді залучаються старшокласники (*Feeding America nationwide network of food banks*).

Поширеним є також досвід залучення старшокласників до позашкільної діяльності з метою громадянського виховання шляхом участі в музейних програмах. Низка американських музеїв пропонують літні табори або спеціальні програми для відвідувачів, а старшокласники, у свою чергу, залучаються до волонтерської діяльності в таких таборах або програмах. Показовим у цьому контексті є досвід літнього табору Музею історії Сан-Дієго (*Teens: Volunteer for Summer Camp at theNAT*).

Таким чином, можемо констатувати, що в США існує широка пропозиція позашкільних програм, спрямованих на громадянське виховання старшокласників, найбільш поширеними з яких є програми служіння громаді.

2.3. Можливості використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти

Вивчення американського досвіду громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти актуалізувало необхідність розроблення низки рекомендацій, які можуть бути імplementовані в практику українського шкільництва та позашкілля в досліджуваному аспекті. Означені рекомендації структуровано нами за рівнями: національним, місцевим, інституційним.

На національному рівні важливим є досвід розроблення окремих стандартів із громадянського виховання, що не є складовою інших суспільних дисциплін, і якими керуються всі ланки шкільної освіти (від підготовчого класу до 12 класу старшої середньої школи), якими також

послугуються й заклади позашкільної освіти, оскільки їх метою є вдосконалення громадянських компетентностей, отриманих під час занять у школі. Важливим також є розроблення національних стандартів змісту освіти із громадянського виховання та національного навчального плану (курикулуму) для кожного класу, на основі яких у регіонах розробляються власні стандарти та курикулум з урахуванням місцевих потреб.

На місцевому рівні заслуговують на увагу місцеві стандарти з громадянського виховання, які є орієнтирами для організації означеного процесу в закладах загальної середньої освіти спільно з закладами позашкільної освіти, громадськими організаціями та іншими стейкхолдерами. У цьому контексті особливий акцент робимо на взаємодії означених вище стейкхолдерів, що є, на наш погляд, вартим запозичення в практиці української позашкільної освіти.

Доцільним бачиться досвід створення широкої пропозиції місцевих позашкільних програм із громадянського виховання, спрямованих на залучення старшокласників до волонтерської діяльності та служіння громаді. Важливим аспектом таких програм є навчання служінню громаді, що допомагає не лише отримати необхідні знання та сформувати громадянські компетентності, а й отримати навички служіння громаді та перший досвід під керівництвом досвідчених наставників.

На інституційному рівні (рівні закладу позашкільної освіти) вартими уваги є форми організації громадянського виховання старшокласників, що є практико-орієнтованими, спрямованими на формування громадянських цінностей та громадянської свідомості через залучення до активної діяльності. Також перспективним є залучення до надання послуг у галузі позашкільної освіти, крім традиційних для України провайдерів такого роду освітніх послуг, громадських та волонтерських організацій, музеїв, лікарень, природоохоронних організацій, які можуть запропонувати програми позашкільної освіти, зокрема й у період літніх канікул, які не лише озброять старшокласників необхідними знаннями та розширять їх світогляд, а й

будуть сприяти формуванню таких громадянських компетентностей, як здатність цінувати людську гідність і права людини; здатність цінувати культурне різноманіття; здатність цінувати демократію, справедливість, рівність і верховенство права; відкритість до культурної іншості та інших переконань, світоглядів і практик; повага до інших людей, які мають різні культурні зв'язки або переконання, думки чи практики; громадянська налаштованість; відповідальність; самоефективність; толерантність тощо.

Висновки до розділу 2

У розділі з'ясовано змістово-процесуальні та організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США та визначено можливості використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти.

У результаті аналізу нормативних документів та штатових стандартів із громадянської освіти і виховання з'ясовано, що більшість американських штатів (47) і округ Колумбія здійснюють громадянське виховання, що передбачено їхніми статутами; кожен штат вимагає, щоб учні вивчили курс із громадянської освіти або суспільствознавчих наук, щоб отримати свідоцтво про закінчення школи. Обсяг дисципліни визначається на рівні штату; 37 штатів вимагають від учнів продемонструвати знання шляхом оцінювання з громадянської освіти або інших суспільствознавчих дисциплін; 17 штатів включають громадянську освіту у свої рамки підзвітності; кожен штат включає громадянську освіту або суспільствознавство у свої стандарти чи навчальні програми; 20 штатів забезпечують підтримку навчальних планів, а 48 штатів включають громадянське навчання як напрям у свої стандарти.

Визначено, що провідним напрямом діяльності закладів позашкільної освіти в аспекті громадянського виховання старшокласників є служіння громаді та громадська діяльність. В основу такого напрямку покладено

твердження, що учень може стати відповідальним громадянином лише за умови отримання практичного досвіду формування громадянських навичок та їх застосування у процесі розв'язання проблем і задоволення потреб громади поза межами школи, передусім – у закладі позашкільної освіти. Навчання у процесі служіння громаді надає старшокласникам широкі можливості не лише для розвитку навичок громадянської участі, формування громадянських цінностей і ставлень, але й набуття знань із першоджерел про сутність громадянської освіти, що вивчається в межах загальноосвітньої програми. Показано, що якісний досвід навчання служінню громаді може позитивно вплинути на такі аспекти розвитку старшокласників, як академічні навички, навички вирішення проблем і критичного мислення; етичні й моральні якості; соціальна та громадянська відповідальність; самооцінка, наполегливість і емпатія; політична ефективність; толерантність і прийняття різноманітності; профорієнтація.

ВИСНОВКИ

Цілісний аналіз теоретичних, нормативних, змістово-процесуальних та організаційно-методичних засад громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США дозволив дійти таких висновків.

З'ясовано сутність громадянського виховання й виховний потенціал закладів позашкільної освіти США для організації означеного процесу.

Визначено, що громадянське виховання старшокласників у США має низку компонентів, а саме: громадянські знання, громадянські навички та громадянська позиція. Громадянські знання включають загальні відомості про державний устрій країни, громадянське життя тощо; знання основ американської політичної системи; уявлення про критерії оцінки діяльності уряду; розуміння особливостей міжнародної діяльності країни; усвідомлення ролі громадянина у зміцненні демократії. До громадянських навичок віднесено інтелектуальні та практичні, що уможливають ефективний вплив громадянина на життя суспільства й політичні процеси в ньому. Громадянську позицію схарактеризовано як високий рівень критичного мислення й безперервний розвитком інтелекту.

Доведено, що заклади позашкільної освіти США мають потужний потенціал щодо громадянського виховання старшокласників. З'ясовано, що до таких провайдерів освітніх послуг належать молодіжні організації, музеї, бібліотеки, національні парки, інші державні та громадські організації й установи місцевого та штатowego та федерального рівнів. Наголошено, що означені організації тісно співпрацюють із закладами загальної середньої освіти США, насамперед старшими середніми школами, і навіть мають свої філії в таких закладах.

Висвітлено нормативні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США.

Аналіз нормативних документів США, насамперед Законів про освіту «Жодної дитини поза увагою» та «Кожен учень досягає успіху»

засвідчив, що пріоритетними напрямками державної освітньої політики в галузі громадянського виховання старшокласників є покращення якості громадянського виховання; створення Президентських академій для вдосконалення громадянського виховання старшокласників; забезпечення інтенсивного професійного розвитку педагогів, які здійснюють громадянське виховання; обрання кожного року Президентською академією від 50 до 300 педагогів для проходження стажування в означеній галузі; створення Академії Конгресу, яка пропонує стажування для учнівської молоді з метою розширення й поглиблення знань учнів американської історії та громадянського виховання.

Окреслено змістово-процесуальні й організаційно-методичні засади громадянського виховання старшокласників у закладах позашкільної освіти США.

З'ясовано, що одним із напрямів діяльності закладів позашкільної освіти в аспекті громадянського виховання старшокласників є служіння громаді та громадська діяльність. Адже незаперечним є факт, що для того, щоб стати відповідальними громадянами, учні повинні мати доступ не лише до знань про зміст основних демократичних цінностей, а й до можливостей навчитися громадянським навичкам і застосувати їх під час вирішення проблем реального життя й задоволення потреб місцевої громади.

Навчання у процесі служіння громаді надає учням широкі можливості не тільки розвивати навички громадянської участі, громадянські цінності та ставлення, але й набути практичні знання про теми з громадянської освіти, які вони вивчають за шкільною програмою. Визначено, що досвід навчання служінню громаді може позитивно вплинути на такі аспекти розвитку старшокласників, як академічні навички, навички вирішення проблем і критичного мислення; розвиток етичних і моральних якостей; соціальна та громадянська відповідальність;

самооцінка, наполегливість і емпатія; політична ефективність; толерантність і прийняття різноманітності; профорієнтація.

Окреслено позашкільні програми, зокрема й літні, що передбачають залучення учнів до служіння громаді в таких напрямках, як збір речей для своєї громади (притулків, військовослужбовців, громадян, які мають потребу та ін.); практична діяльність на користь своєї громади (наприклад, сусідів – хворих, літніх людей або зайнятих роботою чи доглядом за дітьми); навчання своєї громади; розв’язання проблем у своїй громаді; організація діяльності в громаді: розпродаж випічки, обмін одягом, святкова трапеза, книжковий конкурс, заходи для дітей у лікарнях, миття собак, клініка імунізації, очищення річки, вечірка в саду, навчальна група тощо; виготовлення власноруч речей для своєї громади (літніх людей, сімейних притулків або лікарень тощо); волонтерська діяльність у своїй громаді.

Визначено можливості використання позитивного американського досвіду в практиці громадянського виховання українських закладів позашкільної освіти на національному, місцевому й інституційному рівнях.

На національному рівні: розроблення окремих стандартів із громадянського виховання й національного навчального плану з громадянського виховання. На місцевому рівні: розроблення місцевих стандартів із громадянського виховання, які є орієнтирами для організації означеного процесу в закладах загальної середньої освіти спільно з закладами позашкільної освіти, громадськими організаціями та іншими стейкхолдерами; посилення взаємодії означених вище стейкхолдерів у справі громадянського виховання старшокласників; розширення пропозиції місцевих позашкільних програм із громадянського виховання, спрямованих на залучення старшокласників до волонтерської діяльності та служіння громаді. На інституційному рівні (рівні закладу позашкільної освіти): запровадження практико-орієнтованих форм організації громадянського виховання старшокласників, спрямованих на формування

громадянських цінностей та громадянської свідомості через залучення до активної діяльності; залучення до надання послуг у галузі позашкільної освіти, крім традиційних для України провайдерів такого роду освітніх послуг, громадських та волонтерських організацій, музеїв, лікарень, природоохоронних організацій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барилко, Є. О., Барилко, С. М. (2012). Виховання патріотизму в американських школярів у позашкільній діяльності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 6 (53), 3-12.
- Батіщева, С. *Поведінкові аспекти та розбіжності у цінностях: аналіз стану громадянської свідомості української молоді*. Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/2368>.
- Гришук, Д. Г. (2011). Досвід громадянської соціалізації молоді в школах США як важливий чинник міжкультурного діалогу в сучасному українському освітньому просторі. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*, 13 (224), Ч. 1, 175-179.
- Єгорова, О. І., Биковська, О. В. (2017). *Позашкільна освіта: міжнародний досвід і кращі практики громадянського виховання дітей і молоді*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Єгорова, О. (2017). Громадянське виховання як спеціальний напрям позашкільної освіти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2 (351), 8-13.
- Закон України «Про освіту» (2017). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 38-39, ст.380. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 31, ст.226. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n2>.
- Закон України «Про позашкільну освіту» (2000). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 46, ст.393. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>.
- Захарова, Є. Ю. (2012). Організаційно-правові та методичні засади громадянського виховання у США. *Педагогічний альманах*, 16, 36-42.

- Іванюк, І., Овчарук, О., Терещенко, А. (2013). *Сучасний стан громадянської освіти в Україні*. Київ.
- Лавриченко, Н. М. (2011). Світоглядні основи моделювання громадянської освіти у шкільництві США. *Порівняльно-педагогічні студії*, 1 (17), 12-19.
- Ліхневська, Т. А. (2009). *Громадянське виховання учнівської молоді США* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01). Тернопіль.
- Ліхневська, Т. А. (2005). Політична свідомість як складова громадянського виховання США. *Збірник наукових праць національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*, 35, 36-39.
- Ліхневська, Т. А. (2006). Громадянське виховання у школах США: зміст і форми організації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця, Вип. 9, 164-169.
- Ліхневська, Т. А. (2006). Характеристика державних програм та стандартів з громадянознавства у США. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка і психологія*, 1, 139-143.
- Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки.* Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.
- Пономаренко, Л. (2005). Ментальність, ядерні цінності та філософія освіти в Україні і США. *Американська філософія освіти очима українських дослідників: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 грудня 2005 р.*, (сс. 142-148). Полтава: ПОППО.
- Пометун, О. (2005). Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*, 23, 18-20.

Попадюк, К. (2013). Особливості та адаптація американського досвіду у сфері громадянської освіти та виховання. *Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід: матеріали I наук.-практ. конференції, 19 червня 2013 р. Нац. ун-т «Острозька академія», Громадська організація «Центр демократичного лідерства»*. Острог.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року» (2016). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8>.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>.

Фінін, Г. І. (2012). Громадянська соціалізація та патріотичне виховання в системі шкільної освіти. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.

Шаранова, Ю. В. (2020). Громадянське виховання в навчальних програмах закладів вищої освіти США. *Scientific achievements of modern society: the 8th International scientific and practical conference, April 1–3, 2020, Liverpool, United Kingdom*, (pp. 876-884).

Alabama Course of Study (2010). Retrieved from: http://alex.state.al.us/staticfiles/2010_AL_Social_Studies_Course_of_Study.pdf.

Arizona's Academic Content Standards - Social Studies (2005). Retrieved from: <https://cms.azed.gov/home/GetDocumentFile?id=550c589faadebe15d072aa26>.

- Barrett, M. (2016). *Competences for Democratic Culture: Living Together as Equals in Cultur-ally Diverse Democratic Societies*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Barrett, M. (2021). Citizenship Competences. *Scuola democratica*, 145-159.
- California Code, Education Code – EDC § 8482.3. Retrieved from: <https://codes.findlaw.com/ca/education-code/edc-sect-8482-3.html>.
- Center for Information & Research on Civic Learning and Engagement (CIRCLE). Retrieved from: <https://circle.tufts.edu/circle-action>.
- Civic Education Policies: State standards include civics or citizenship education. Retrieved from: <https://ecs.secure.force.com/mbdata/MBQuest2RTANW?Rep=CIP1602S>.
- Children’s National. Summer High School Volunteer Program. Retrieved from: <https://childrensnational.org/visit/resources-for-families/child-life-and-integrative-care-services/volunteer/summer-high-school-volunteer-program>.
- Colorado Social Studies Academic Standards (2009). Retrieved from: <https://www.cde.state.co.us/cosocialstudies/cas-socialstudies-p12-pdf>.
- Connecticut Elementary and Secondary Social Studies Frameworks (2015). Retrieved from: <http://www.sde.ct.gov/sde/lib/sde/pdf/board/ssframeworks.pdf>.
- District of Columbia Social Studies Pre-K through Grade 12 Standards (2011). Retrieved from: http://osse.dc.gov/sites/default/files/dc/sites/osse/publication/attachments/D_CPS-horiz-soc_studies.pdf.
- Feeding America nationwide network of food banks. Retrieved from: <https://www.feedingamerica.org/find-your-local-foodbank>.
- National Institute on Out-of-School Time. About us. Retrieved from: <https://www.niost.org/about-niost>.
- Next Generation Sunshine Standards (2014). Retrieved from: <http://www.cpalms.org/Public/search/Standard#0>.

New York State Network for Youth Success. Mission. Retrieved from:
<https://networkforyouthsuccess.org/about/mission/>.

No Child Left Behind (NCLB) Act of 2001, Pub. L. No. 107-110, § 115, Stat. 1425 (2002).

Outline of Social Studies Content by Grade and Subject Area. Retrieved from:
http://www.arkansased.gov/public/userfiles/Learning_Services/Curriculum%20and%20Instruction/Frameworks/Social_Studies/Outline_of_Social_Studies_Content.pdf.

Resnick, L. (1987). The 1987 Presidential Address: Learning in School and out. *Educational Researcher*, Vol. 16, No. 9, 13-54.

Service-Learning: An Essential Component of Citizenship Education: A Position Statement of National Council for the Social Studies Prepared by the NCSS Citizenship Select Subcommittee Approved by the NCSS Board of Directors (2000). Retrieved from:
<http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/6504/650408.html>.

Social Studies Curriculum Framework Documents (2015). Retrieved from:
<http://www.arkansased.gov/divisions/learning-services/curriculum-and-instruction/curriculum-framework-documents/social-studies-new-courses-valid-july-1-2015>.

Social Studies Georgia Standards of Excellence (2016). Retrieved from:
<https://www.georgiastandards.org/Georgia-Standards/Documents/Social-Studies-K-12-Georgia-Standards.pdf>.

St. Jude Children's Research Hospital. Summer Hospital Volunteer Opportunities. Retrieved from: <https://www.stjude.org/get-involved/other-ways/volunteer-at-the-hospital/summer-volunteers.html>.

Student Conservation Association. Community Crews. Retrieved from:
<https://www.thesca.org/community>.

Teens: Volunteer for Summer Camp at theNAT. Retrieved from:
https://www.sdnhm.org/blog/blog_details/teens-volunteer-for-summer-camp-at-thenat/51/.

U.S. Department of Education. Every Student Succeeds Act (ESSA). Retrieved from: <https://www.ed.gov/essa?src=policy>.

50-State Comparison: Civic Education Policies. Retrieved from:
<https://www.ecs.org/citizenship-education-policies/>.

70 Community Service Project Ideas. Retrieved from:
<https://www.dosomething.org/us/articles/community-service-project-ideas>.